

УДК 37.07 : 005.1

ГЕНЕЗА ПОНЯТТЯ «ТЕЗАУРУС» ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ

©Козлова О. Г.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

Інформація про авторів

Козлова Олена Григорівна: ORCID: 0000-0003-1626-5188; fpdo@sspu.sumy.ua; кандидат педагогічних наук, професор; завідувач кафедри менеджменту освіти та професійної підготовки; Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка: вул. Роменська 87,40002, м. Суми, 40002, Україна.

У статті розкрито сутність поняття «тезаурус», представлені результати понятійно-термінологічного аналізу наукової літератури щодо трансформації поняття тезаурус в теорії управління освітою. Проведене дослідження дозволило виокремити три напрями розвитку тезаурусу вітчизняної теорії управління освітою: запозичення іншомовних понять; обґрунтування окремих управлінських понять та понятійних систем вирішення певних управлінських проблем; поява перших робіт, в яких зроблено спробу представити тезаурус теорії управління освітою як цілісне системне явище.

Визначено, що еволюція лексикографічної форми тезаурусупричинила виникнення безлічі її різновидів, вичерпний опис яких може надати розгорнута класифікація.

Доведено, що проблема понятійно-термінологічного апарату дуже складна, вирішувати яку можна лише на основі системно-комплексного підходу; розробка понятійно-термінологічного апарату в освіті сприяє більш глибокому усвідомленню сутності явища, а, відтак, і більш ефективному управлінню будь-якою системою, що репрезентує це явище.

Ключові слова: тезаурус, термінологія, понятійно-термінологічний аналіз, напрями розвитку тезаурусу, теорія управління освітою, словник, терміносистема, поняття.

Козлова Е. Г. «Генезис понятия «тезаурус» теории управления образованием».

В статье раскрыта сущность понятия «тезаурус», представлены результаты понятийно-терминологического анализа научной литературы по трансформации понятия тезаурус в теории управления образованием. Проведенное исследование позволило выделить три направления развития тезауруса отечественной теории управления образованием: заимствование иноязычных понятий; обоснование отдельных управленческих понятий и понятийных систем решения определенных управленческих проблем; появление первых работ, в которых сделана попытка представить тезаурус теории управления образованием как целостное системное явление.

Определено, что эволюция лексикографической формы тезауруса привела к возникновению множества ее разновидностей, исчерпывающее описание которых может оказать развернутая классификация.

Доказано, что проблема понятийно-терминологического аппарата очень сложная решать которую можно только на основе системно-комплексного подхода; разработка понятийно-терминологического аппарата в образовании способствует более глубокому осознанию сущности явления, а, следовательно, и более эффективному управлению любой системой, представляющей это явление.

Ключевые слова: тезаурус, терминология, понятийно-терминологический анализ, направления развития тезауруса, теория управления образованием, словарь, терминсистема, понятия.

Kozlova O. G. «The Genesis of «thesaurus»concept in the theory of education management».

The essence of the notion "thesaurus" is revealed in the article, the results of the terminological analysis of scientific literature on the transformation of the thesaurus concepts in the theory of education management are presented. The study allowed identifying three directions of the thesaurus of the domestic theory of education management development: borrowing foreign concepts; justification for separate concepts management and conceptual systems solving specific management problems; appearance of the first works in which an attempt to provide the thesaurus of the theory of education management as a whole systems phenomenon is made.

It was determined that the evolution of lexicography form of the thesaurus has led to the emergence of many of its species, a comprehensive description which can give a detailed classification.

It is proved that: the problem of the terminological device is very complicated, which can be solved on the basis of system-integrated approach; development of a conceptual and terminological apparatus in education promotes deeper awareness of the essence of the phenomenon, and, consequently, more effective management of any system of this kind.

Keywords: thesaurus, terminology, terminological analysis, directions of thesaurus development, theory of education management, dictionary, terminosystem, concept.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема розвитку, систематизації та вдосконалення понятійно-термінологічної основи науки є однією з найбільш важливих у теорії управління освітою. Підвищення уваги до категоріального апарату в системі освіти в наші дні зрозуміле і виправдане: в категоріях, як максимально широких поняттях науки, відображені найбільш загальні й істотні властивості, ознаки, зв'язки і відносини, досліджувані цією наукою предмети і явища.

У сучасних умовах у педагогічній науці номінують нові поняття, які не можуть бути позначені за допомогою традиційних термінологічних засобів. Наповнюються новим змістом поняття, історичне значення яких не завжди збігається із сучасним тлумаченням. Відживають терміни, незатребувані освітньою практикою, що створює педагогу певні ускладнення в науково-дослідній роботі[6, с.4].

Сформованість і багатство понятійно-термінологічного апарату конкретної галузі знань є, по суті, відображенням її рівня розвитку. З розвитком науки її мова змінюється, удосконалюється, збагачується, тобто розвиток наукового знання зумовлює тривалий і складний процес зміни понятійно-термінологічного апарату будь-якої конкретної галузі науки, удосконалення її всієї концептуальної системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій дозволяє виокремити основні напрями дослідження педагогічної термінології:

– аналіз функцій та структури понятійно-термінологічного апарату педагогічної науки (В. Гинецинський, А. Закірова, І. Кантор, В. Полонський, Т. Старшинова, Г. Штинова, Г. Хайруллін);

– аналіз терміносистем окремих галузей педагогіки: загальної педагогіки (І. Пулатов), дидактики (Г. Бордовський, Б. Гершунський, В. Краєвський), теорії виховання (В. Безрукова, І. Кічева, Б. Першуткін), теорії управління освітою (О. Адаменко, Е. Хриков, В. Шаповалова);

– аналіз лексики педагогічної науки з лінгвістичних позицій (Л. Васенко, В. Дубічинський, О. Кримець).

Але сьогодні маємо констатувати брак комплексних досліджень із формування та розвитку тезаурусу педагогіки та теорії управління освітою. Увага вчених традиційно фокусувалася на логічному і змістовному уточненні педагогічних понять, тоді як проблема формування наукового тезаурусу різних галузей науки, утворення і розвитку понять як концентрованого виразу історично досягнутого педагогічного знання в педагогіці не вирішувалася на концептуальному рівні. Відтак, педагогічна термінологія не набула

очікуваного розвитку і в педагогічній практиці. Це повною мірою стосується дослідження сучасної понятійно-термінологічної системи освіти як наукового феномену і цілісного багатовимірного явища в сучасному глобалізаційному просторі [6, с. 6].

Осмилення минулого, процесу розвитку наукового знання, понятійної системи певної наукової галузі впливає на зміни сьогодення, оскільки виступає фундаментом, підґрунтям самоусвідомлення. Для будь-якого управлінця знання історії питання (зокрема історичні тенденції у сфері управління освітою) – це важлива складова професійної компетентності [2, с. 35]. У зв'язку з цим важливо проаналізувати тенденції розвитку понятійного апарату в управлінні освітою в Україні в історичному аспекті, що дасть певні можливості для з'ясування генези цього явища.

Формулювання цілей статті - проаналізувати генезу поняття «тезаурус» теорії управління освітою.

Реалізація цієї мети ускладнюється міждисциплінарним характером і комплексною структурою останнього. Поняття «тезаурус» у наш час використовують численні науки. У залежності, в якій галузі знань використовується тезаурус, обумовлюється і зміст цього поняття. Без сумніву, класичне поняття «тезаурус» (від лат. *thesaurus* – скарб, множина, скарбниця) визначається як універсальний словник. Але різноманітні науки інтерпретують це поняття досить по-різному.

Перш за все, в поняття «тезаурус» вкладається абстрактний і конкретний зміст. Тезаурус можна вважати абстрактним, якщо йдеться про структурований опис повсякденних знань або понять якої-небудь науки (К. Платонов, М. Міріманова, Л. Лопатников та ін).

Тезаурус є конкретним, якщо він розуміється як словник, що має матеріальне втілення у вигляді книги чи записаний на машинному носії. У сучасній лінгвістиці прийнято диференціювати вичерпний словник, інформаційно-пошуковий тезаурус, систематичний довідник (О. Карпова, А. Чорний, Ю. Шрейдер та ін.) [1].

Досить точно визначення спеціального тезаурусу було прийнято на міжнародному симпозіумі у Варшаві (1970 р.): «Тезаурус є лексичним інструментом інформаційно-пошукових систем. Він складається з контрольованого, але змінюваного словника термінів, між якими вказані смислові зв'язки. Такий словник, вичерпним чином покриваючи деяку специфічну галузь знань, являє собою перелік дескрипторів і недескрипторів (допоміжних термінів), який впорядкований по систематичному і алфавітному принципу та містить вказівки на смислові відносини між ними як ієрархічного (родовідового), так і неієрархічного типу» (Караулов, 1981). Це визначення стало важливим кроком на шляху до уніфікації спеціальних тезаурусів, що було необхідно в цілях координації дій із узгодження інформаційно-пошукових систем різних країн.

Слід однак відзначити, що лексикографи не проявляють єдності, іменуючи терміном «тезаурус» абсолютно різні види довідників, так само як і використовуючи різні найменування для лексикографічних творів, подібних в аспекті макро- і мікроструктури. Так, голландський лінгвіст П. Стеркенбург у книзі «A Practical Guide to Lexicography» представляє три різних визначення тезауруса:

- тлумачний словник, складений з метою представлення всього словникового складу мови;
- словник синонімів;
- тематичний словник, який «представляє значення слів і словосполучень, розташованих по тематичним категоріям» [8, с. 142].

Ю. Караулов визначає тезаурус як «словник, який в явному вигляді фіксує семантичні відносини між складовими його одиницями...» [4, с. 147] Одиницею тезаурусу або лексичною одиницею інформаційно-пошукової мови є слово, словосполучення або лексично значущий компонент складного слова природної мови; терміни, представлені словами чи словосполученнями, включені в тезаурус як дескриптора або аскриптора [1].

Різниця в термінології природно сприяє розвитку питання словникової класифікації і змушує розглядати терміни, що використовуються як найменування окремих типів лексикографічних творів, об'єднаних концепцією тезаурусу як систематичного словника.

Так, хрестоматійним стало виділення трьох основних типів словників-тезаурусів: ідеографічного, аналогічного й асоціативного словників (І. Бурханов, Ю. Караулов, О. Карпова, В. Морковкін).

При розгляданні загальних методологічних принципів класифікації понять, звернемося до класифікації доктора філософських наук, професора Державного інституту російської мови ім. О. Пушкіна В. Морковкіна. Він виділяє три типи ідеографічних словників: 1) ідеографічний тезаурус; 2) навчальний ідеографічний (тематичний) словник; 3) аналогічний словник [5, с.15].

На відміну від В. Морковкіна, Ю. Караулов розглядає два основних типи тезаурусів: 1) загальномовні і 2) інформаційно-пошукові. Насправді, він відзначає, що «принципової різниці між загальномовним та інформаційно-пошуковим тезаурусом немає: тезаурус є лексичним інструментом інформаційно-пошукових систем. Він складається з контрольованого, але змінюваного словника термінів, між якими вказані смислові зв'язки» [3, с.148]. При цьому метою загальномовних тезаурусів є повний опис і лексичне представлення деякої області об'єктивної дійсності, а інформаційно-пошукові мають на меті аналіз і логічно несуперечливе уявлення існуючої і загальноприйнятої термінології даної галузі [3, с.156].

Еволюція лексикографічної форми тезаурусупричинила виникнення безліч її різновидів, вичерпний опис яких може надати розгорнута класифікація. Ми ж звернемося до сутності поняття «тезаурус» у педагогічній науці. Так, дослідники в цій галузі знань вважають, що тезаурус – це впорядкована безліч лексичних одиниць, що досить повно відбивають лексику педагогічної науки, з фіксацією в явному вигляді семантичних (парадигматичних, позаконтекстних, базисних, концептуальних) зв'язків між лексичними одиницями. Інформаційно-пошуковий педагогічний тезаурус може бути використаний як засіб інтелектуальної підтримки користувачів інформаційно-пошукових систем і баз даних у процесі пошуку.

Щодо нашого дослідження, ми будемо використовувати тезаурус у двох площинах:

– як засіб опису-інвентаризації існуючого рівня знань у галузі управління, оскільки кожен термін являє собою «згусток знань», тому що може бути розгорнутий у визначення (дефініцію)[7];

– як засіб опису історії розвитку знань у галузі управління освітою. Тезаурусне уявлення термінології дозволяє проводити дослідження особливостей розвитку галузевих знань, включаючи кількісне дослідження внеску окремих вчених і наукових шкіл у розвиток загальної теорії з урахуванням як кількості, так і новизни (в залежності від статусу вводиться терміна - основний термін або синонім вже існуючого найменування поняття) і ієрархічного статусу понять, що вводяться відповідним терміном.

Після здобуття незалежності в Україні було створено низку періодичних видань, в яких знайшли відображення психолого-педагогічні проблеми управління освітою, що, звичайно, зробило значний поштовх для розвитку наукового тезаурусу освітнього менеджменту:

– журнали «Освіта і управління», «Директор школи (гімназії, ліцею)», «Директор школи (український варіант)», «Післядимломна освіта»;

– газети «Директор школи», «Завуч школи», «Управління освітою»;

– збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. Костюка АПН України «Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія» [3, с.90].

На початку ХХІ ст. інтеграційні процеси в Західній Європі мають на меті створення єдиного європейського виміру в освіті, що передбачає зближення систем підготовки фахівців у країнах європейської спільноти з одночасним збереженням і розвитком їхньої національної самобутності. У зв'язку із Болонським процесом, відбувається реформування

національних систем вищої освіти країн Європи, зміна освітніх програм і потрібних інституційних перетворень у вищих навчальних закладах Європи. У результаті цих багатьох культурологічних, економічних, соціально-психологічних трансформацій, у світовому освітянському просторі з'являється безліч нових термінів, нових наукових галузей. Зазначимо деякі з них в теорії управління освітою: менеджмент інновацій, стратегічний менеджмент, адаптивне управління, управління розвитком освітніх систем, менеджмент в освіті, психологія управління, управління інноваційними процесами, психологія освітнього менеджменту.

Висновки. Таким чином, під впливом глобалізаційних процесів у вітчизняній теорії управління відбувається запозичення іншомовних понять, пов'язаних із теорією менеджменту. Другим напрямом розвитку тезаурусу вітчизняної теорії управління освітою є обґрунтування окремих управлінських понять та понятійних систем вирішення певних управлінських проблем. Третій напрям – це поява перших робіт, в яких зроблено спробу представити тезаурус теорії управління освітою як цілісне системне явище [9; 10].

Запропонований Є. Хриковим тезаурус у 2006 році включав 29 понять: демократизації управління навчальним закладом, доведення до підлеглих управлінського рішення, закономірності управління навчальним закладом, інформатизація системи освіти, інформація, керована підсистеми навчального закладу, керуюча підсистема, контроль, мета, методи управління, механізм управління, норма організаційного порядку, організація, організаційний порядок, планування, прогнозування, прогностичний фон навчального закладу, проблема, „продаж рішення”, принципи управління, регулювання, рівень керованості навчальним закладом, система, системний підхід, управлінські стосунки, управління навчальним закладом, управлінське рішення, цикл управління, функції управління.

У навчальному посібнику 2016 року до наведених вище понять було додано ще 25: аудит, влада, влада примусова, влада психологічна, влада еталонна (харизматична), дерево цілей, механізм управління, моніторинг, моральні норми, організаційне завдання, професійна етика, принципи моралі, ризик, ризик-менеджмент, ризик-апетит, ресурси влади, стейхолдери, управлінський комунікативний дискурс, ціннісне управління навчальним закладом, цінності, цінності управлінські, фандрейзинг, фандрейзингова діяльність в освіті, етика менеджменту.

Забезпечення єдності та подальшого розвитку всіх трьох зазначених напрямів є важливою умовою прогресу вітчизняної теорії управління освітою.

Список використаних джерел

1. Воронцова И. А. Историко-педагогическое исследование тезаурусов английского языка [Электронный ресурс] / И. А. Воронцова – Электрон. текстовые дан. – Иваново: [б.и.], 2004. – Режим доступа: <http://www.referun.com/n/istoriko-tipologicheskoe-issledovanie-tezaurusov-angliyskogo-yazyka>.
2. Дзвінчук Д. І. Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство / Д. І. Дзвінчук. – Київ: НІЧЛАВА, 2003. – 239 с.
3. Карамушка Л. М. Психологія освітнього менеджменту: навч. посібник / Л. М. Карамушка. – Київ: Либідь, 2004. – 424 с.
4. Караулов Ю.Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1981. – 367 с.
5. Морковкин В. В. Идеографические словари / В.В. Морковкин. – Москва, 1970. – 71 с.
6. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Київ : НБУВ, 2013-2015. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gnvp/2011_55_1/1.pdf – Назва з екрана.
7. Сайт кафедри технології автоматизованої обробки інформації «Кемеровського державного інституту культури» [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Кемерово – Режим доступу: http://taoi.kemgu.ki.ru/disciplines/lo/IPT_vidy.pdf – Назва з екрана.
8. Хриков Є.М. Управління навчальним закладом. Ч.2. : навч. посіб. / Є.М. Хриков. – Харків: ФОП Андреев К.В., 2016. – 338 с.

9. Хриков Є.М. Управління навчальним закладом: навч. посіб. / Є.М. Хриков. – Київ:Знання, 2006. – 365 с.

10. Sterkenburg P.V. Onomasiological Specifications and a Concise History of Onomasiological Dictionaries, A Practical Guideto Lexicography [Текст] / P. V. Sterkenburg. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamin's Publishing Company, 2003.

References

1. Vorontsova, IA 2004, Istoriko-pedagogicheskoe issledovanie tezaurov angliyskogo yazyka, <<http://www.referun.com/n/istoriko-tipologicheskoe-issledovanie-tezaurov-angliyskogo-yazyka>>.

2. Dzvynchuk, DI 2003, *Derzhavne upravlinnia osvitoiu v Ukraini: tendentsii i zakonodavstvo*, NICH LAVA, Kyiv.

3. Karamushka, LM 2004, *Psykhologhiia osvithnoho menedzhmentu*, Lybid, Kyiv.

4. Karaulov, YuN 1981, *Lingvisticheskoe konstruirovaniie i tezaurus literaturnogo yazyka*, Nauka, Moskva.

5. Morkovkin, VV 1970, *Ideograficheskie slovari*, Moskva.

6. 2013-2015, Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, NBUV, Kyiv, <http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gnvp/2011_55_1/1.pdf>.

7. Sait kafedry tekhnolohii avtomatyzovanoi obrobky informatsii «Kemerovskoho derzhavnoho instytutu kultury», Kemerovo, <http://taoi.kemguki.ru/disciplines/lo/IPT_vidy.pdf>.

8. Khrykov, IeM 2016, *Upravlinnia navchalnym zakladom*, ch.2, FOP Andreiev K.V., Kharkiv.

9. Khrykov, IeM 2006, *Upravlinnia navchalnym zakladom*, Znannia, Kyiv.

10. Sterkenburg, PV 2003, *Onomasiological Specifications and a Concise History of Onomasiological Dictionaries, A Practical Guideto Lexicography*, John Benjamin's Publishing Company, Amsterdam, Philadelphia.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2016р.